

JAROSLAV MANDÁT

SOVĚTSKÉ VYSOKOŠKOLSKÉ UČEBNICE
RUSKÉHO FOLKLÓRU

Studium ruské lidové slovesnosti má již na sovětských filologických fakultách dlouholetou tradici. Ve Svazu se totiž obecně soudí, že „ten, kdo se rozhodl věnovat se studiu filologie, musí se nejdříve důkladně seznámit s lidovou slovesností, bez jejíž znalosti není možno úspěšně se zabývat ani jazykozpytem ani literární vědou“.¹ Posluchači musí složit zkoušku z tohoto předmětu už v prvním semestru. Zvládnutí obšírného, složitého a pro většinu zpravidla neznámého materiálu za tak krátkou dobu klade na ně značné nároky. Sovětští badatelé a vysokoškolské pedagogové usnadňují studentům úkol tím, že věnují neobyčejnou pozornost učebním příručkám ruského folklóru. A zkušenosti ukazují, že sestavení knih tohoto druhu nemá jen pedagogický, ale i vědecký význam. V Sovětech se stalo už zvykem, že každá taková práce je předmětem diskuse na zvlášť svolané poradě nejšířší sovětské folkloristické obce. Výsledky kolektivního hodnocení nové učebnice prohlubují pak v nejednom případě metodologii sovětské folkloristiky.

Autory všech dosavadních vysokoškolských příruček ruského folklóru byli vždy přední znalci ústní poezie. Před druhou světovou válkou vyšly ve Svazu dvě takové knihy: učebnice akad. Ju. M. Sokolova *Russkij folklor* (1. vydání — M. 1938; 2. vydání, stereotypní, M. 1941) a chrestomatie tragicky zahynulého v době fašistické blokády Leningradu prof. N. P. Andrejeva *Russkij folklor* (1. vydání — M. 1936; 2. vydání — M. 1938).

Kniha Ju. M. Sokolova odráží stav sovětské folkloristiky na konci třicátých let. Má neobyčejně vysokou vědeckou úroveň. Mnohé učencovy teze sice již zastaraly z hlediska současné marxisticko-leninské folkloristiky, avšak jednotlivé části učebnice nepozbyly dodnes svého významu. Kniha obsahuje velmi bohatý bibliografický materiál. Badatel v oblasti slovanského folklóru se bez ní neobejde.

Chrestomatie N. P. Andrejeva je sestavena podle zánrového principu bez zření k historickému principu, tj. ke studiu lidové poezie v souvislosti s dějinami ruského národa. Proto nepodává představu o historickém vývoji ruského folklóru. V knize se též slabě odrazila díla protinevolnického a dělnického folklóru. A je docela pochopitelné, že v ní nejsou texty o událostech po třicátých letech (např. o Velké vlastenecké válce). Z těchto důvodů Andrejevova kniha dnes už nevyhovuje požadavkům zejména pedagogické praxe. Vracíme se k ní však i v současné době, neboť obsahuje vysoce umělecké a někdy vzácné texty ruské ústní poezie, popřípadě literatury o ní.

V letech 1948–1954 rozvinula se ve Svazu široká diskuse o lidové tvorbě slovesné.² V jejím průběhu začaly vycházet třídílné akademické dějiny ruského folklóru od nejstarších dob až po současnost.³ Ty přenesly teoretické úsilí sovětských folkloristů na nové, dosud málo osvětlené úseky studia lidové slovesnosti. Tato práce je prvním pokusem o marxisticko-leninské dějiny ruského folklóru. Není to však učebnice. Mnoho jejího materiálu přesahuje již rámec studijního plánu na filologických fakultách.

Téměř na konci zmíněné diskuse vydalo sovětské Státní pedagogické nakladatelství novou vysokoškolskou učebnici *Russkoje narodnoje poetičeskoe tvorčestvo*, která je kolektivní prací předních sovětských folkloristů pod redakcí prof. P. G. Bogatyřeva.⁴ Kniha citlivě reaguje na nové proudy v sovětské folkloristice a odpovídá v hrubých rysech studijnímu plánu na filologických fakultách. V témže roce vyšla v nakladatelství Moskevské university chrestomatie ruského folklóru.⁵ Obě publikace vzbudily živý zájem sovětských folkloristů a staly se předmětem zvláštních folkloristických porad⁶ a recenzí v odborném tisku.⁷

Nová učebnice ruského folklóru byla přijata kladně. Sovětští badatelé ji označili za nesporný úspěch sovětské vědy o lidové tvorbě slovesné. Vytkli však autorům některé omyly, jež byly zčásti odstraněny v druhém vydání knihy v r. 1956. Postrádáme v něm nadále

kapitulu o dětském folklóru,⁸ o lidových legendách, o tzv. duchovních verších aj.,⁹ ačkoliv na tento nedostatek poukazovali kritikové už při posuzování prvního vydání.¹⁰

Docela opačný osud měla nová chrestomatie ruského folklóru. Sovětští badatelé ji označili za krok zpět ve srovnání s předcházejícími publikacemi tohoto typu. Autoři uznali oprávněnost valné části výtěk a přislíbili, že k nim přihlednou v práci na novém vydání knihy.

O sestavení nové chrestomatie ruského folklóru pokusily se členky autorského kolektivu úspěšně učebnice — Erna Vasiljevna Pomerancevová a Sofija Isaakovna Mincová.¹¹ Soudím, že jejich práce bude přijata sovětskou folkloristickou obcí stejně kladně jako učebnice pod redakcí P. G. Bogatyřeva.

Knihy má tři základní části. První — *Svidetelstva russkoj pi'smennosti i literatury o folklóre* — obsahuje celkem 75 úryvků z památek staroruského písemnictví, z děl knižní literatury 18.—20. století a z článků sběratelů ústní poezie. Úryvky ze staroruské literatury podávají svědectví o existenci folklóru v tom či onom historickém období. Vybraná místa z děl umělé slovesnosti 18.—20. století umožňují navíc učinit si představu o charakteru kolování a interpretace lidověslovesných tvarů. Veškerý tento různorodý materiál první části knihy nepodává vypracovaný obraz evoluce ruského folklóru. Pouze ho ilustruje a ukazuje na změny, jež v ústní tradici probíhaly. Je řazen chronologicky a podle plánu vysokoškolské výuky ruské literatury. Citace ze staršího období ruského středověkého písemnictví (z 10.—13. století) jsou přetlumočeny D. S. Lichačevem nebo autory chrestomatie do současné ruštiny. Některé úryvky z ruské literatury 19. století a ze sovětské literatury jsou velmi zajímavé a poučné, např. vyznání básníka M. V. Isakovského, jak teprve v dešti střel a granátů za druhé světové války poznal sílu lidové tvorby slovesné (úryvek č. 72).

Materiál ruského folklóru rozdělily autorky do dvou chronologicky velmi širokých oddílů: 1) folklór před Říjnem a 2) folklór sovětské epochy. Zdůvodňují to specifičností ústní poezie, která současně odráží různá historická období. Jindy je opět velmi obtížné, ba i nemožné určit, zda lidová píseň nebo přísloví odráží feudální či kapitalistické společenské vztahy (srov. obdobně např. českou lidovou píseň „Horo, horo vysoká jsi!“, české přísloví „Jak si usteleš, tak si lehneš!“ aj.). Násilně zařazování takovýchto děl do folklóru té či oné společenské soustavy budí na první pohled pochybnosti. Z těchto důvodů zřekly se též autorky drobnějšího dělení dějin tradičního folklóru.

Ruskému tradičnímu folklóru je věnována v recenzované chrestomatii druhá, svým rozsahem nejobsáhlejší část — *Narodno-poetičeskoje tvorčestvo do Velikoj Oktjabr'skoj socialističeskoj revolucii*. Typické texty ruské ústní poezie jsou tu rozříděny do skupin podle žánrů. Autorky uvádějí nejdříve památky nejstarších folklórních žánrů a končí dělnickým folklórem. Čtenář je nucen číst velmi pozorně každý text, aby postihl dobu, jíž odráží. Pečlivě vybraným dílům jednotlivých lidověslovesných žánrů předeslaly autorky krátkou (zpravidla jednostránkovou) poznámku, v níž charakterizují příslušný žánr a uvádějí nejdůležitější literaturu o něm. Materiál převzaly z nejnvýznačnějších předrevolučních i sovětských sbírek ruských žánrkadél, výroční obřadové a rituální poezie, přísloví, pohádek, bylin, historických a lyrických písní, lidového divadla, častušek a dělnického folklóru. Tím umožnily čtenáři učinit si základní představu o početnosti a části i o charakteru hlavních sborníků ruské ústní slovesnosti. Údaje, odkud byl text přejat, doplnily u pohádek, bylin a písní ještě krátkou charakteristikou památky a někdy i poukazem na její odraz v jiné oblasti ruského umění.

V druhé části chrestomatie otiskly autorky i zápisy sovětského období. Domnívám se, že tak činí nesprávně. Důvody, jež uvádějí ve prospěch svého počínu, mají diskusní povahu. Sotva najdou podporu u sovětské kritiky. Vždyť už sám fakt, že např. pohádka sovětského vyprávěče ocitá se i s jeho jménem a datem naší současnosti v oddílu předrevolučního folklóru, zdá se mi být příliš exkluzivní.

Pozoruhodná je snaha autorek zachytit vybranými texty veškeré ideově tematické a umělecké bohatství jednotlivých folklórních žánrů. Tu vykonaly podle mého soudu vše, co je možno učinit v rámci knihy daného typu. Výběr památek je pečlivý a hluboce promyšlený.

Chrestomatie zaujme i historika ruské literatury, neboť jsou v ní otisknuty texty folklórních děl, s nimiž se setkáváme v tvorbě spisovatelů 19. století — Puškina, Turgeněva, Někrasova, A. Ostrovského aj.

Třetí část knihy — *Sovetskij folklór* — obsahuje texty jen těch folklórních děl, jež vznikla v sovětské epoše a ztvárňují sovětskou tematiku. Nevyčerpávají sice veškeré mnohotvárné bohatství sovětského folklórního repertoáru, ale zato odrážejí zvláště výrazně sovětskou skutečnost a specifičnost myšlení sovětského člověka. Materiál tu není řazen podle žánrů, ale podle období: folklór revoluce a občanské války; folklór období rekonstrukce a prvních pětiletěk; folklór Velké vlastenecké války a poválečného období. Při četbě knihy získáváme tedy představu o procesu rozvoje sovětské lidové poezie. Mezi otisknutými texty převládají žánry

charakteristické pro sovětský folklór: písně, častušky, ústní zkazy, přísloví a pořekadla. V třetí části knihy však postrádáme krátkou poznámku před texty jednotlivých období dějin sovětského folklóru.

Nová chrestomatie ruského folklóru splňuje základní požadavky kladené na příručku tohoto druhu: 1. výběr materiálu je hluboce promyšlen a proveden zasvěcenou rukou; 2. vědecký aparát odpovídá současnému stavu folkloristického bádání a je napsán pro čtenáře, kterého autorky velmi dobře znají. Tak se dostává do rukou sovětských studentů kniha, která je hodnotným doplňkem úspěšné učebnice ruské ústní poezie pod redakcí P. G. Bogatyrěva.

Sovětsští folkloristé se však nespokojují ani sebelepší chrestomatií ruské lidové slovesnosti. Správně soudí, že takováto kniha je toliko prvním stupněm k hlubokému poznání ruského folklóru. Proto se rozhodli vydat sérii antologií jednotlivých žánrů ústní poezie. Tohoto úkolu se ujala katedra folklóru Moskevské státní university. Dosud vyšly dvě knihy této série. První — *Russkije narodnyje skazki* (M. 1957), sestavená známou nám už doc. E. V. Pomerancevovou, obsahuje úplný soubor nejlepších vzorů všech druhů ruského pohádkového eposu: 1. pohádky o zvířatech, 2. kouzelné pohádky, 3. bohatýrské pohádky, 4. historické pohádky, 5. dobrodružné pohádky a 6. satirické pohádky.

Druhá kniha série — *Byliny* (M. 1957) — byla sestavena doc. P. D. Uchovem. V antologii jsou otištěny všechny druhy a syžety ruského bylinného eposu: 1. byliny hrdinské, 2. byliny sociálně bytové, 3. byliny s pohádkovými syžety, 4. byliny-parodie (byliny-žerty), a 5. byliny-balady. Velmi cenná je autorova stať *Russkaja bylevaja poezija*.

Obě dosud vyšlé knihy zmíněné série antologií jsou opatřeny důkladným vědeckým aparátem. Uvítali bychom, kdyby série byla ukončena.

Náš přehled by nebyl úplný, kdybychom v něm neuvedli posmrtně vydanou práci prof. V. I. Čičerova *Russkoje narodnoje tvorčestvo (Kurs lekci)*.¹² Příručka je napsána se zřetelím ke studijnímu plánu, je proniknuta jednotnou učencovou koncepcí a citlivě odráží současný stav sovětské folkloristiky. Učebnici však nahradit nemůže, neboť není podle autorova záměru jen studijní pomůckou, ale i vědeckým dílem, zobecňujícím badatelskou mnoholetou práci v oblasti folklóru. Proto též některé části knihy jsou rozpracovány podrobněji, než to vyžaduje studijní plán, jiné opět méně. V kapitolách o jednotlivých žánrech chybí pojednání o sbírání a studiu těchto folklórnických děl na ruské půdě. Čičerovova práce je cenným doplňkem k učebnici pod redakcí P. G. Bogatyrěva, neboť v mnoha případech podrobně osvětluje otázky v učebnici jen nastíněné.

Srovnáme-li nyní stav výuky lidové poezii na našich a sovětských vysokých školách, zjišťujeme nedostatky v naší práci. Učebnice českého a slovenského folklóru, jež by odpovídaly současnému folkloristickému bádání, neexistují. Čeští folkloristé chtěli ovšem vydat *Úvod do studia lidové slovesnosti*. Otiskli v časopise „Český lid“ návrh na jeho obsah¹³ a slibovali, že vyjde na konci r. 1957.¹⁴ Zůstalo však dodnes jen při dobrém úmyslu. O něco dál jsou slovenští folkloristé: nedávno vyšla v Bratislavě obsáhlá chrestomatie slovenského folklóru.¹⁵ Rozpaky, s nimiž přistupují naši folkloristé k úkolu vytvořit vysokoškolské učebnice českého a slovenského folklóru, vrhá málo příznivé světlo na současný stav folkloristického bádání u nás.

P o z n á m k y

¹ P. D. Uchov, *Russkoje narodnoje tvorčestvo*. Učebno-metodičeskoje posobije. Izd-vo Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta im. V. I. Lenina, Minsk 1959, str. 6.

² Viz o ní zprávu z pera prof. F. Wollmana, *Sovětská věda o lidové tvorbě slovesné na nových cestách*. *Slavia* 24 (1955) 4, 402—443.

³ *Russkoje narodnoje poetičeskoje tvorčestvo*. Očerki po istorii russkogo narodnogo poetičeskogo tvorčestva. Izd-vo AN SSSR, Institut ruskoj literatury (Puškinskij dom), t. I, M.—L. 1953; t. II, kn. 1, M.—L. 1955; t. II, kn. 2, M.—L. 1956; t. III, M.—L. 1952.

⁴ *Russkoje narodnoje poetičeskoje tvorčestvo*. Posobije dlja vuzov. Pod obščej redakcijej professora P. G. Bogatyrěva. Učpedgiz, M. 1954.

⁵ *Ustnoje poetičeskoje tvorčestvo russkogo naroda*. Chrestomatija. Sostavili S. I. Vasil'ňok i V. M. Sideľnikov. Izd-vo MU, 1954.

⁶ Srov. o nich zprávu O. B. Aleksejeva a L. I. Jemeljanova, N. V. Novikova ve sborníku *Russkij folklor. Materialy i issledovanija*. T. I, izd-vo AN SSSR, M.—L., 1956, str. 285—286, 288—289.

⁷ Viz např.: B. Putilov, *Protiv uproščenij*. „Zvezda“ 3 (1955) 178—180.

⁸ Viz o něm podrobněji v knize V. P. Anikina, *Russkije narodnyje poslovicy, pogovorki, zagadki i detskij folklor*. Posobije dlja učitelja. Učpedgiz, M. 1957, str. 87—125; 236—237 (bibliografie).

⁹ Akademické dějiny ruského folklóru se těmito zánrům nevyhýbají. Srov. *Russkoje narodnoje poetičeskoje tvorčestvo*. Izd-vo AN SSSR, t. I, M.—L. 1953, str. 294—300, 475—476; t. II, kn. 1, M.—L. 1955, str. 378—386.

¹⁰ Srov. kritické ohlasy na druhé vydání: V. Ja. Propp, *Učebnik — glazami studentov*. „Russkaja literatura“ 2 (1958) 230—233. — V. Gusev, *Nerešennye problemy folkloristik*. „Russkaja literatura“ 1 (1958) 264—269.

¹¹ *Russkoje narodnoje poetičeskoje tvorčestvo*. Chrestomatija. Učebnoje posobije dlja vuzov. Sostavili E. V. Pomeranceva i S. I. Minc. Učpedgiz, M. 1959.

¹² Izd-vo Mosk. un-ta, 1959, 522 str. V r. 1959 vyšla ještě jedna velmi cenná posmrtná práce prof. V. I. Či e r o v a, *Voprosy teorii i istorii narodnogo tvorčestva*. „Sovetskij pisatel“, M. 1959, 311 str.

¹³ „Český lid“, 42 (1955), č. 2, str. 85—89.

¹⁴ Jos. Špilka, *Přiručka o studiu lidové slovesnosti*. „Literatura ve škole“, 2 (1956) 71—72.

¹⁵ A. Melicherčík, *Slovenský folklór*. Chrestomatie. Bratislava 1959, 790 str.